

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА В СИСТЕМІ ЛІТЕРАТУРНИХ ЖАНРІВ ТА ІЄРАРХІЙ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ ХІХ СТ.)

Юлія Проценко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Досліджено англійські літературні казки ХІХ століття. Доведено, що літературна казка – різноманітний, специфічний та самостійний жанр, який бере свій художній матеріал і з міфології, і з фольклору (підкорюючись, безумовно, волі письменника), літературна казка містить також елементи інших літературних жанрів. Високі цінності та філософські питання, які порушено в англійських літературних казках ХІХ століття, дають підстави віднести їх до творів високої літератури.

Ключові слова: міфологія; фольклор; літературний жанр; літературна казка; літературні ієрархії.

Літературна казка давно привертає увагу українських та іноземних критиків. Однак у літературній критиці існує безліч питань, пов'язаних із літературною казкою, які досі відкриті. Наприклад, літературна казка по-різному співвідноситься з народною казкою. Деякі вчені вважають, що літературна казка продовжує фольклорну традицію, інші розглядають її як цілком самостійний твір, який підкорюється волі письменника, близький до того чи того жанру літератури (наприклад, до байки, фантастичної повісті).

Ми визначаємо літературну казку як авторський прозаїчний або поетичний твір, який підкоряється волі письменника, у якому диво відіграє роль сюжетотворчого чинника і якому властиві фантастична картина світу та ігрова основа.

Дослідниця літературної казки Л. Ю. Брауде вважає, що "оскільки літературна казка – завжди казка свого часу, визначення її не може бути універсальним, адже зміст та напрям такої казки постійно варіюються навіть у рамках творчості одного й того ж письменника" [1, с. 6–7]. Потрібно відрізнити дійсно літературну казку від фольклористичної, яка є проміжною ланкою між народною і літературною казками. Фольклористичні казки – це народні казки, які переробили автори (наприклад, казки братів Грім). Щодо літературної казки, то, на наш погляд, не коректно розглядати її як пряме перенесення фольклорного матеріалу в авторську художню систему, адже літературна казка – авторський, цілковито самостійний твір. І автор сам впливає на сюжет казки. "Сучасна казка, освоївши принцип вільної поведінки з вихідним матеріалом романтиків, часто запозичує досвід інших жанрів (роману, драми, поезії). Звідси й елементи драматизму, ліризму, епічності. У літературній казці переплітаються риси казки про тварин і чарівної казки, пригодницької і детективної повісті, наукової фантастики та пародійної літератури... Літературна казка насичена тонкими психологічними відтінками, її герої переживають цілу гаму почуттів – від любові, доброти, співчуття до жорстокості, ненависті. Справді: казка – дитя вічності" [4, с. 560].

Проте, аналізуючи казки різних авторів, треба зазначити, що, безперечно, існує деякий зв'язок між народною і літературною казкою. Це пов'язано з історичним розвитком останньої: міф – казка народна – фольклористична казка – літературна казка. Відразу ж виникає запитання: як міф, архаїчний прототип казки (і народної, і фольклористичної, і літературної), трансформувався в казку? Дослідник Є. А. Костюхін у

роботі “Типы и формы животного эпоса”, правильно виокремлює ступені процесу трансформації міфу в казку: “послаблення строгої віри у дійсність міфічних “подій”, розвиток свідомої вигадки, втрата етнографічної конкретності, заміна міфічних героїв конкретними людьми, міфічного часу казково-невизначеним, перенесення уваги з колективних доль на індивідуальні” [5, с. 38].

Дослідження показали, що казка настільки багата та різноманітна, що вивчати її в повному обсязі у всіх народів неможливо. Тому предмет нашого дослідження – казки англійських письменників XIX століття. Ми вважаємо, що вивчення творчості англійських письменників цього періоду актуальне з погляду розвитку жанру літературної казки. Цей жанр, який бере початок у романтизмі, виявився дуже продуктивним майже для всіх подальших літературних епох. І саме XIX століття дає багатий матеріал для розуміння особливостей становлення і поетики жанру, і його проблемно-тематичної спрямованості. Проте англійська літературна казка XIX століття (особливо першої половини) у вітчизняній критиці менше досліджена, ніж твори цього жанру XX століття. Наприклад, нашій критиці (як і простому читачеві) майже незнайома творчість такого англійського письменника початку XIX століття, як Вільям Роско, який є засновником авторської анімалістичної казки в Англії. (Його казки написані віршами і вже віддалені від народної традиції). Наприклад:

*“Come, take up your hats, and away let us haste
To the butterfly’s ball and grasshopper’s feast
The Trumpeter, Gad-fly, has summon’d the Crew,
And the Revels are now only waiting for you.
So said little Robert, and pacing along,
His merry Companions came forth in a Throng...”*
 (“The Butterfly’s Ball”) [8, с. 68].

Казка Вільяма Роско “Бал метелика” (1806) не має вже найменших ознак напуцвань, які були властиві дитячій літературі попереднього періоду, вона має ігрову основу і є справді твором жанру літературної казки. У літературознавстві існує думка, що англійська літературна казка повертається до своїх ждерел, до міфу. У казках англійських авторів серед дійових осіб є багато стародавніх богів і героїв (найулюбленіший із них – бог, який уособлює животворну силу природи – Пак).

Англійські літературні казки часто переймають з міфів і сюжети, і героїв. Але в казках серйозність міфів зникає, і все сприймається як вигадка та гра. Гра, у якій нема місця для міфу, тому що, за словами В. Халізева: “міф потребує повної, не рефлексивної довіри до себе, інакше він перестає бути самим собою й стає довільною вигадкою” [6, с. 129]. А казка, як ми знаємо, і є довільною вигадкою.

У сучасній науці є ще один погляд, за яким казка більше пов’язана з грою, ніж з міфом. В. Шинкаренко у праці “Смысловая культура социокультурного пространства: Миф и сказка” стверджує, що “гра як механізм адаптаційної поведінки з’явилася значно раніше за казку. Багатошарова структура гри дає підстави бути універсальним механізмом для пошуку рішень найрізноманітніших проблем, що роблять гру потрібною майже у всіх сферах людського життя... Казка містить різні види соціальної і культурної практики суспільства, у якому вона виникла. Між казкою та грою існує велика схожість, поведінка героя казки більше нагадує поведінку гравця у гри, а не поведінку героя міфу. Усі безпосередні дії у казці, що потрібні героєві для розв’язання різних завдань, відбуваються у межах правил гри, всередині яких відбувається і пошук належного рішення. Герой казки, як і гравець, володіє тільки знанням правил, але не має потрібного досвіду для їх використання, і тому йому доводиться робити важливе рішення через спроби та помилки, тобто робити хід...” [7, с. 163; 178].

Проте це більше стосується народної казки. З літературною казкою це пов’язано набагато менше (винятками є лише ті казки, які близькі до народних за сюжетом).

Отже, літературна казка – самостійний літературний жанр, який черпає свій художній матеріал і з міфології, і з фольклору, підкорюючись, безумовно, волі письменника. Утім літературна казка може мати й ознаки жанрів літератури нового часу. Складно говорити про “чистоту” жанру, тому що існують твори, які називають казкою, але насправді вони є казковими поемами, казками-байками, казковими повістями або казковими новелами. Сам термін “жанр”, як відомо, викликає суперечки. Дослідниця літературної казки Л. Дереза у дисертації “Русская литературная сказка первой половины XIX века в системе жанров романтизма”, згадуючи твердження Ю. Тинякова про те, що жанр є важливим тоді, коли відчувається, пише, що “читач завжди відчуває певну внутрішню єдність літературної казки, яка дозволяє відокремити її від загального потоку фантастичної літератури” [3, с. 50].

Дослідження довели, що в літературних казках (як і в народних) автори торкаються таких онтологічних цінностей, як істина (абсолютна мета пізнання), добро (як основа моралі), краса (як первісна естетична категорія). Чому ж тоді виникають питання щодо місця творів цього жанру в літературній ієрархії?

Відомо, що своє художнє призначення літературні твори виконують по-різному. У зв’язку з цим є значущими такі поняття, як висока література (так званий “верх літературного ряду”) та масова література (“літературний низ”). Щодо літературних казок, то існують різні думки: одні вважають, що вони є серйозними творами та їх можна віднести до високої літератури, інші – що твори цього жанру створені для розважання читачів, для легкого та бездумного читання і нічого спільного з літературною класикою не мають. (В останньому випадку твори цього жанру відносяться до масової літератури).

Щоб відповісти на це запитання, потрібно з’ясувати, що таке “масова література” і чи можна віднести до неї літературну казку.

“Масова література – це сукупність популярних творів, які розраховані на читача, який не залучений (або мало залучений) до художньої культури, який не має розвинутого смаку, не бажає або не здатний самостійно мислити і належно оцінювати твори, який шукає в друкованій продукції переусім розваги” [6, с. 162].

Схоже визначення ми знаходимо у “Введении в литературоведение” під редакцією Л. Чернець. “Поетика масової літератури повністю завбачена і є складом готових оповідних блоків та заготовлених стильових кліше. Маючи високий ступінь стандартизації, її жанрово-тематичні різновиди базуються на строго заданих сюжетних схемах і складаються з мотивів, що кочують з одного твору до іншого в ледве зміненій формі” [2, с. 589].

Безсумнівно, жанр літературної казки дуже різноманітний, і деякі з творів цього жанру (як і твори інших літературних жанрів) можуть бути віднесені до масової літератури. Проте, досліджуючи англійські літературні казки XIX століття, до яких зверталися такі видатні письменники, як Чарльз Дікенс, Вільям Теккерей, Оскар Вайлд, Джозеф Редьярд Кіплінг та інші, ми можемо сказати, що вони не основані на строго заданих сюжетних схемах. Кожен автор сам вибудовує сюжет своїх казок. У них можна натрапити на мотиви, що повторюються (наприклад, пошук нареченої), але це не дає нам підстав відносити цей жанр до масової літератури (мотиви, які повторюються, є і у творах високої літератури). Що стосується народної казки, то тут справа ще складніша, тому що вона має високий ступінь стандартизації (наприклад, стандартні персонажі), схожі сюжетні лінії (функції дійових осіб, що повторюються). Проте це використовують для легшого розуміння та запам’ятовування казки, бо первісно народна казка – усний жанр. Безперечно, деякі казки спрямовані на розвагу, але не на легке та бездумне читання, бо в кожній казці за простотою і легкістю сприйняття криється глибокий сенс. Казка містить у собі моральні та духовні цінності. Попри свою, здавалося б, простоту, казка (і народна, і літературна) може торкатися

таких вічних питань буття, як ідея світобудови, пошуки істини, діалектика життя й смерті, боротьба добра і зла та багато інших, що підносить її над масовою літературою (бо остання не має у собі нічого особливо цінного і зорієнтована на невибагливий смак широкої читацької аудиторії).

Досліджуючи жанр казки, можна зробити висновок, що роль казки (і народної, і літературної) вагома. У ній можна простежити і виховний, і художньо-етичний характер. Від самого дитинства за допомогою казок дітям прищеплюють такі позитивні риси, як добро, любов і справедливість. У будь-якій казці йде неперервна боротьба проти обману, зрадництва, байдужості та неправди.

Щодо англійської літератури, то вона подарувала світові велику кількість видатних письменників жанру літературної казки. Наприклад, казки Оскара Вайлда, вважають (поряд із казками Перро, Андерсена та братів Грімм) найкращими чарівними казками в літературі всього світу. Письменник “використовує казки, щоб відобразити сучасне життя у формі далекій від реальності, торкаючись основних проблем суспільства. Як усі найкращі казки, вони створені для дітей, але водночас глибокий зміст казок вищий за дитяче розуміння [8, с. 140].

Англійські літературні казки читають і люблять у всьому світі. За їхніми сюжетами ставлять фільми та зводять пам'ятники їхнім героям. До прикладу, у центрі Лондона в Кенсінгтон Гарденс і в невеличкому валлійському містечку Ландудно постають скульптури героїв казок “Пітер Пен” та “Пригоди Аліси в Країні Чудес”. Це – символи широкого визнання літературної казки мільйонами читачів будь-якого віку.

1. *Брауде Л. Ю.* Скандинавская литературная сказка. Л., 1979.
2. Введение в литературоведение / Под ред. Л. В. Чернец. М., 2004.
3. *Дереза Л. В.* Русская литературная сказка первой половины XIX века в системе жанров романтизма: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.02. Симферополь, 2005.
4. *Иванова Э.* Немецкая литературная сказка / Сказки народов мира / Под. ред. Н. Будур. М., 2002. Т. 1.
5. *Костюхин Е. А.* Типы и формы животного эпоса. М., 1987.
6. *Хализев В. Е.* Теория литературы. М., 2002.
7. *Шинкаренко В. Д.* Смысловая структура социокультурного пространства: Миф и сказка. М., 2005.
8. *Children's Literature / Edited by Peter Hunt.* Oxford, 1995.

THE LITERARY TALE IN THE SYSTEM OF GENRES AND HIERARCHIES AS EXEMPLIFIED BY THE 19TH C. ENGLISH LITERATURE

Yuliya Protsenko

The article deals with a study of literary tales. The research has shown that the literary tale is a varied, specific and independent genre which takes its fiction material both from mythology and folklore (depending on the author's wish). However, a literary tale may also include elements of other literary genres. The analysis of the English literary tale of the 19th century has shown that they carry moral and spiritual values. They broach such eternal philosophical questions as that of the creation of the world, constant search for the truth, dialectics of life and death, struggle between Good and Evil and many others. Values and philosophical questions brought up by the English literary tale of the 19th c. suggest placing them among the works of “high literature”. Tales (both folk tales and literary ones) are of importance for readers. They have both educational nature and fictionally ethical one. From the very childhood such positive qualities as kindness, love and equity are inculcated in children with the help of tales. In any tale, in the work of any writer one can find continuous struggle against deception, betrayal, indifference and lie.

Key words: mythology; folklore; literary genre; literary tale.